

Mateusz Podlecki

Zmiany semantyczne jednostek frazeologicznych zaadaptowanych przez socjolekt środowiska piłkarskiego*

Proces zmian semantycznych jednostek frazeologicznych (m.in. w wyniku demotywacji, deetymologizacji, przeobrażeń struktury formalnej) nie jest w polszczyźnie zjawiskiem nowym. Neosemantyzacja frazeologiczna, jeden z mechanizmów tworzenia nowych jednostek leksykalnych lub przesuwania granicy już istniejących, została uznana za sposób pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny i doczekała się opisu¹. W wypadku adaptacji przez socjolekt środowiska piłkarskiego związków idiomatycznych oraz mniej lub bardziej sfrazeologizowanych połączeń składniowych, funkcjonujących w ogólnej odmianie języka, na szczególną uwagę zasługują, oprócz nadawania nowego znaczenia frazeologizmom jako bezwzględnie obowiązującego warunku adaptacji (z wyjątkiem defrazeologizacji), problemy homonimii i derywacji frazeologicznej.

Artykuł ten ma charakter rekonesansu, więc żaden z wymienionych procesów nie zostanie opisany wyczerpująco. Przedmiotem analizy staną się najbardziej ważne aspekty tych mechanizmów. Użycie

* Artykuł ten stanowi część pracy dyplomowej *Analiza lingwistyczna socjolektu środowiska sportowego*, przygotowywanej pod kierunkiem dra Piotra Flicińskiego na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej UAM.

¹ Zob. P. Fliciński, *Wybrane frazeologizmy „sportowe” w normie użytkowej współczesnej polszczyzny*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2006, z. 13 (33), s. 31–49; *idem*, *Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań 2010, s. 23–24.

zarejestrowanych jednostek udokumentuję cytatai z portali internetowych, forów internetowych i zapisów powstałych w wyniku obserwacji jawnej przeprowadzonej w lipcu 2015 roku w Gdyni podczas treningów dwu grup juniorskich Arki Gdynia S.S.A.². Rozpoznałem 17 frazeologizmów, które przyjęły się na gruncie socjolektu (ściślej: profesjolektu) piłkarskiego w Polsce: *mieć lepkie ręce, mieć plecy, mieć czyste konto, złoty strzał, obrona Częstochowy, być dobrze ustawionym / dobrze się ustawić, grać czysto, grać nieczysto, czysta gra, nieczysta gra, czysta sytuacja, grać fair, grać nie fair, wyjściowy garnitur, spotkanie na szczycie, (coś) wysokiego ryzyka, bark w bark*. Wątpliwość mogą budzić związki frazeologiczne niepoświadczane ani w źródłach leksykograficznych, ani w źródłach frazeograficznych: *czysta sytuacja, wyjściowy garnitur, (coś) wysokiego ryzyka* i *bark w bark*. O ile ostatnie wyrażenie bywa przez niektórych językoznawców kwalifikowane jako błąd³, o tyle trzech pozostałych nie uwzględniono w słownikach zapewne ze względu na fizyczną niemożliwość całościowej rejestracji zasobu frazeologicznego współczesnej polszczyzny.

Spośród 17 rozpoznanych związków wybrałem 5, które zanalizuję w części interpretacyjnej, próbując tym samym ukazać różnice semantyczne oraz formalne między zwrotami i wyrażeniami odtwarzalnymi w polszczyźnie ogólnej oraz piłkarskiej. Skoncentruję się również na mechanizmach takich jak defrazeologizacja, nominalizacja zwrotu. Spróbuję odpowiedzieć na pytanie, czy tego typu adaptacja jest potrzebna językowi grupowemu, czy raczej narusza kryteria wewnętrznykowe (kryterium wystarczalności języka, kryterium ekonomiczności języka)⁴.

² Szczere podziękowania składam na ręce Pana Bartosza Zawidzkiego z grupy PsychoSportica, który umożliwił mi przeprowadzenie badań w gdyńskim klubie. Zainteresowanych kwestią metodologii badań społecznych odsyłam do tekstów już dzisiaj kanonicznych: Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Poznań 2001; E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i inni, Warszawa 2004; S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2012.

³ Andrzej Markowski widzi w nim naruszenie stabilności frazeologizmu jednostkowego. Zob. A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005, s. 237–238.

⁴ Por. B. Walczak, *Przegląd kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9–10, s. 1–16.

Zapożyczeniom wewnętrznym (zapożyczeniom jednostek frazeologicznych z odmian wewnętrznych języka polskiego do polszczyzny ogólnej) towarzyszy najczęściej mechanizm zmiany wartości semantycznej, polegający na „rozszerzeniu znaczenia ze zmianą odnośności realnej przy zachowaniu dominanty znaczeniowej tkwiącej w produkcie bazowym”⁵. Tezę tę można zilustrować idiomami, które przeszły proces aklimatyzacji w odmianie ogólnej polszczyzny: *sytuacja podbramkowa, grać na czas, otrzymać żółtą / czerwoną kartkę, pierwsza / druga liga*.

Tendencję odwrotną, a więc zawężanie znaczenia wraz ze zmianą odnośności realnej przy jednoczesnym uwzględnieniu dominanty semantycznej, która została zawarta w produkcie podstawowym, obserwuje się w procesie adaptacji frazeologizmów z polszczyzny ogólnej do polszczyzny opisującej realia sportowe i piłkarskie. Wyjątek stanowią homonimy, od których opisu rozpoczną część analityczno-interpretacyjną.

Zwrot *mieć lepkie ręce*

Słowniki frazeologiczne odnotowują ten zwrot i definiują go następująco: ‘być złodziejem, mieć skłonność do popełniania nadużyć, kradzieży; kraść’ (SFWP), ‘mieć skłonność do kradzieży’ (WSF), ‘być złodziejem, kraść przy nadarzającej się okazji’ (WSFF). W socjolekcie środowiska piłkarskiego *mieć lepkie ręce* oznacza ‘wykazywać się chwytnością (o bramkarzu)’. Między dwoma idiomami odznaczającymi się zajmowaniem tych samych pozycji w stosunku do pozycji innych elementów językowych w zdaniu (dystrybucja frazeologiczna), identyczną konstrukcją syntaktyczną oraz tożsamością kształtu nie zachodzi żadna relacja semantyczna – zwrot zaadaptowany przez język sportowy jest homonimem frazeologicznym. Ponadto Piotr Müldner-Nieckowski w WSFJP zarejestrował jednostki *mieć klej (w, na) rękach* ‘być złodziejem’ oraz *mieć klej w nogach* ‘doskonale panować nad piłką, umieć zonglować piłką’. *Mieć klej w rękach* funkcjonuje również w piłkarskiej polszczyźnie w znaczeniu ‘wykazywać się chwytnością (o bramkarzu)’. Podczas prowadzenia

⁵ P. Fliciński, *Sposoby pomnażania*, *op.cit.*, s. 25.

badań odnotowałem zwroty *mieć klej w łapie* (mający to samo znaczenie) oraz *mieć klej w stopie* ('wykazywać się nieprzeciętnymi umiejętnościami w zakresie prowadzenia piłki'). Najprawdopodobniej konstrukcja *mieć klej w łapie* powstała poprzez wymianę jednego z komponentów na inny wyraz, który wydawał się nadawcy atrakcyjniejszy od występującego w idiomie *mieć klej w rękach*⁶. Również w wyniku innowacji modyfikującej wymieniającej został utworzony związek *mieć klej w stopie* (komponent *w nogach* w zwrocie *mieć klej w nogach* został zastąpiony komponentem *w stopie*). Wszystkie wymienione tutaj jednostki (również *mieć lepkie ręce*) są przedstawicielami jednej rodziny frazeologicznej⁷, która realizuje schemat *ktos wykazuje się zaawansowaniem umiejętności technicznych*, przy czym wszystkie zwroty poza *mieć lepkie ręce* mają wspólny schemat składniowy (składnia wewnętrzna), który można przedstawić następująco: Ag. + Verb + Obj. + Loc.

Zarówno w polszczyźnie ogólnej (choć słowniki tego nie odnotowują), jak i w języku piłkarskim używa się wyrażenia *lepkie ręce*⁸ [w socjolekcie w znaczeniu 'zaawansowana umiejętność chwytności (o bramkarzu)']. Jednostka ta powstała w wyniku procesu derywacji frazeologicznej⁹. Zwrot *mieć lepkie ręce* został przekształcony w wyrażenie poprzez działanie mechanizmu derywacji ujemnej. Od zwrotu, stanowiącego podstawę derywacyjną, został odjęty komponent werbalny, który narzucał składniowe podporządkowanie elementowi nominalnemu. Uwolnienie to spowodowało zmianę formy fleksyjnej członu nominalnego z formy przypadku zależnego w formę nominatywu. Derywat ten należałoby zatem zakwalifikować do kategorii frazeologicznych derywatów mutacyjnych, ponieważ relacja

⁶ Zob. S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989, s. 48–55.

⁷ Rodzinę frazeologiczną rozumiem za Andrzejem Lewickim jako „podzbiór związków realizujących daną siatkę frazeologiczną, zespolonych inwariantem semantycznym i leksykalno-kształtowym oraz powtarzalnymi relacjami strukturalnymi”. Siatka frazeologiczna to z kolei schemat wszelkich relacji derywacyjnych pomiędzy związkami frazeologicznymi. Schemat ten porządkuje jednostki według zaawansowania złożoności semantycznej. Odsyłam do publikacji Lewickiego: A.M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 232–244.

⁸ W tym wypadku mamy do czynienia z nominalizacją zwrotu.

⁹ Zob. S. Bąba, *Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2003, z. 10 (30), s. 7–23.

semantyczna *zwrot* – *wyrażenie* to relacja *wykonywanie czynności* – *wytwór czynności*. Aby osiąść umiejętność chwytności, zawodnik musi się nią wykazywać (a to jest uzależnione nie tyle od doskonalenia umiejętności, co od wykonywania ćwiczeń pozwalających na utrzymanie odpowiedniego stopnia zaawansowania technicznego).

Dodać należy, że wyrażenie *lepkie ręce* funkcjonuje także w języku piłkarzy ręcznych i oznacza ‘ręce pokryte klejem’. Jedynym zawodnikiem na boisku, który nie pokrywa dłoni substancją klejącą, jest bramkarz – jego zadania ograniczają się przede wszystkim do odbijania piłek rzucanych w stronę bramki. Pozwala to na przypuszczenie, iż omawiane wyrażenie konstituowało się niezależnie w języku szczypiornistów (tutaj następuje defrazeologizacja) i piłkarzy nożnych.

Użycie zwrotu *mieć lepkie ręce* w piłkarskiej polszczyźnie ilustruje cytat:

Bronił wszystko, co było do bronienia, chociażby w 51. minucie strzał Rycaka, po którym piłka trafiła w siatkę powodując radość części widowni, która dopiero po chwili doznała ogromnego rozczarowania. To była boczna siatka! Mnie jednak Bodzio [Bogusław Wyparło – M.P.] zdecydowanie zaimponował czymś jeszcze. Nie wiem, czy nie piszę w tym momencie donosu do prokuratury, po prostu zeznaję pod przysięgą, iż facet ma niesamowicie lepkie ręce. Wszystko się do nich przyklejało. Tylko, że to wszystko to kilkanaście razy ta sama piłka. Wyparło ani razu się nie pomylił, ani razu nie łapał „na raty” (LKS 30.10.2012).

Użycie wyrażenia *lepkie ręce* w piłkarskiej polszczyźnie ilustruje cytat:

Bramkarz to nie tylko obrona strzałów, ale także wyprowadzanie piłki, gra nogami i lepkie ręce przy rzutach różnych (JV 15.01.2013).

Zwrot *mieć plecy*

Ten frazeologizm stanowi kolejny przykład homonimii: jednostka zaadaptowana przez socjolekt środowiska piłkarskiego odznacza się tożsamością powierzchniowego składu, jednakową konstrukcją syntaktyczną, ponadto zajmuje te same pozycje w stosunku do innych

elementów językowych w zdaniu (dystrybucja frazeologiczna). Doszło nie do zawężenia wartości semantycznej tkwiącej w produkcie podstawowym, lecz do ukonstytuowania nowego, zupełnie odrębnego znaczenia. Słowniki frazeologiczne definiują zwrot *mieć plecy* następująco: ‘mieć poparcie, mieć znajomości’ (WSFJP), ‘mieć znajomości, protekcję; mieć poparcie kogoś wpływowego, być czyims protegowanym’ (SFWP), ‘mieć poparcie, protekcję’ (WSF). Jednostka ta w socjolekcie piłkarskim jest używana w znaczeniu ‘być obróconym plecami do zawodnika drużyny przeciwnej, próbującego odebrać piłkę lub skutecznie utrudnić jej rozegranie’. Wykorzystano więc mechanizm metonimii: komunikat *masz przeciwnika za plecami!* zastąpiono zwrotem *masz plecy!* Jak pisze Stanisław Grabias: „w trakcie wykonywania profesjonalnej czynności wystarczy zasygnalizować treść komunikatu niepełnym wyrazem lub fragmentem dłuższego wypowiedzenia”¹⁰. Dlatego też w futbolowej polszczyźnie funkcjonują wykrzyknienia: *plecy!* (wykrzyknienie w formie rzeczownika), *plec!* (wykrzyknienie w formie rzeczownika będącego wynikiem innowacji skracającej; rzeczownik ten zmienia kategorię gramatyczną liczby z liczby mnogiej na pojedynczą), *plecak!* (wykrzyknienie w formie rzeczownika – do morfemu leksykalnego *plec-* dodano formant *-ak*). Ich wartość semantyczna jest tożsama z wartością piłkarskiego zwrotu *mieć plecy*. Nie należy jednak przypuszczać, że elipsa tego typu to pochodna ekspresywnej nominalizacji wypowiedzeniotwórczej¹¹. Wprawdzie nastąpiła dekompozycja zwrotu (redukcja członu werbalnego oraz przekształcenie elementu nominalnego z formy biernikowej w formę mianownikową), lecz nie został spełniony wymóg wielowyznaczowości związku frazeologicznego. Przypuszczam więc, iż mamy w tym wypadku do czynienia z derywacją odfrzeologiczną¹².

¹⁰ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2003, s. 147.

¹¹ Ekspresywną nominalizację wypowiedzeniotwórczą rozumiem za Lewickim jako mniej regularny wariant frazeologicznej derywacji syntaktycznej. Mechanizm polega na uszczupleniu zwrotu o element werbalny i transformacji członu nominalnego z formy fleksyjnej przypadku zależnego w formę mianownikową. Tego typu zwrot może pełnić funkcję silnie ekspresywnego wypowiedzenia. Zob. A.M. Lewicki, *op.cit.*, s. 224.

¹² Derywację odfrzeologiczną rozumiem jako wyraźny związek formalny i znaczeniowy między frazeologizmem a wyrazem. Zob. A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask 2006, s. 263–260; G. Dziamska-Lenart, *Frazeologizm jako podstawa tworzenia nowych jednostek leksykalnych*, w: *Słowo. Tekst. Czas*, red. M. Aleksiejnka, M. Kuczyńska, Szczecin 2004, s. 205–212.

W trakcie prowadzonych badań zarejestrowałem również konstrukcje typu *mieć duże plecy* w znaczeniu ‘być obróconym plecami do zawodnika drużyny przeciwnej, znajdującego się w niewielkiej odległości i próbującego odebrać piłkę lub skutecznie utrudnić jej rozegranie’ oraz *mieć małe plecy* ‘być obróconym plecami do zawodnika drużyny przeciwnej, znajdującego się w stosunkowo dużej odległości i próbującego odebrać piłkę lub skutecznie utrudnić jej rozegranie’. Ze względu na różnice semantyczne traktuję te związki jako odrębne jednostki (nie warianty¹³) powstałe w wyniku innowacji modyfikujących rozwijających¹⁴.

Użycie zwrotu *mieć plecy* w piłkarskiej polszczyźnie zrekonstruowałem, analizując materiał zebrany w wyniku przeprowadzenia obserwacji jawnej:

No i co tak wymachujesz rękami? Nie mogłem ci podać, bo miałeś plecy. Przejęliby piłkę i dostalibyśmy kontrę (AG);

Kamil, uważaj, masz plecy! (AG);

No i po co grasz na konia?! Chłopak ma plecy, a ty cały czas pchasz grę w największy tłok (AG)¹⁵.

Zwrot *mieć czyste konto*

Opracowania frazeograficzne notują ten zwrot i definiują następująco: ‘nie mieć żadnych zobowiązań, nie być niczym obciążonym, zwykle w życiu zawodowym i publicznym’ (WSF), ‘nie mieć żadnych zobowiązań, nie mieć nic na sumieniu, nie mieć żadnych przeciwników’ (WSFJP), ‘przystępować do czegoś bez zobowiązań, bez zaszłości’ (WSFF). W socjolekcie piłkarskim zwrotu tego używa się

¹³ Warianty we frazeologii rozumiem za Iwoną Kosek jako „związki frazeologiczne mające to samo znaczenie, konstrukcję i dystrybucję syntaktyczną oraz charakteryzujące się częściowym podobieństwem w planie wyrażania”. Ponadto „warianty frazeologiczne nie różnią się semantycznie, ale mogą różnić się stylistycznie, pragmatycznie”. Zob. I. Kosek, *Wariantywność zwrotów frazeologicznych a granice jednostki leksykalnej*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*, red. P. Fliciński, Poznań 2011, s. 9–22.

¹⁴ Zob. S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne*, *op.cit.*, s. 51–54.

¹⁵ Fragmenty opatrzone skrótem AG to materiał zarejestrowany przeze mnie 23.07.2015 roku w Gdyni w trakcie prowadzenia badań (obserwacji jawnej).

w znaczeniu ‘nie stracić bramki w meczu; nie stracić bramki w określonym przedziale czasowym’, np. „obrona miała czyste konto do 75 minuty”¹⁶. Dominantą semantyczną idiomu funkcjonującego i w polszczyźnie ogólnej, i w polszczyźnie piłkarskiej został sem ‘brak obciążenia’, dlatego zakwalifikowanie zaadaptowanego przez język sportowy frazeologizmu do homonimii byłoby błędem. Zaznaczyć należy, że używanie konstrukcji typu *bramkarz ma czyste konto* jest marginalne, odznacza się niską frekwencją. Środowisko piłkarzy (oraz wszystkich osób związanych z piłką nożną – w tym dziennikarzy) posługuje się zwrotami *zachować / zaliczyć czyste konto* ‘zakończyć mecz (połowę) bez straty bramki’. Werbalny komponent *mieć* został zastąpiony komponentami *zachować, zaliczyć* w wyniku innowacji modyfikującej wymieniającej. Na szczególną uwagę zasługuje jednak usamodzielnienie się członu nominalnego *czyste konto* ‘zakończenie meczu (połowy) bez straty bramki’. Nastąpiła tutaj dekompozycja zwrotu (kierunek derywacji od zwrotu do wyrażenia – derywacja ujemna), która polegała na uszczupleniu frazeologizmu o człon werbalny (*mieć, zachować, zaliczyć*). Element nominalny uwolnił się z powiązań składniowych wyznaczanych przez komponent czasownikowy i zmienił biernikową formę w formę nominatywu. W wypadku relacji semantycznej między zwrotami *zachować / zaliczyć czyste konto*¹⁷ i wyrażeniem *czyste konto* zachodzi rzadka, zdaniem Stanisława Bąby, frazeologiczna derywacja transpozycyjna¹⁸, ponieważ wartość semantyczna derywatu: ‘zakończenie meczu (połowy) bez straty bramki’ nie różni się od wartości semantycznej podstawy derywacyjnej: ‘zakończyć mecz (połowę) bez straty bramki’.

Użycie zwrotu *mieć czyste konto* ilustruje cytat:

Czy gdy pada remis 0-0 to bramkarze zaliczają czyste konto, czy tylko w przypadku wygranej? Jak jest 0 [gdy bramkarz nie wpuścił bramki – M.P.] to i ma czyste konto (ON 27.12.2013).

¹⁶ Przykład własny.

¹⁷ Jednostka *mieć czyste konto* zasługuje na osobne omówienie.

¹⁸ Zob. S. Bąba, *Derywacja frazeologiczna, op.cit.*, s. 19–23.

Użycie zwrotów *zachować / zaliczyć czyste konto* ilustrują cytaty:

W 59 min odnotowaliśmy pierwszy celny strzał na bramkę gości, a jego autorem był Tomasz Iwan. Później jeszcze Olisadebe i Marcin Żewłakow nękali bramkarza japońskiego, ale zachował on czyste konto. Polacy nie mieli żadnego pomysłu na grę i stąd też goście, skupieni już na utrzymaniu korzystnego rezultatu, dość łatwo rozbijali nasze niemrawe ataki (NKJP1 28.03.2002);

W pierwszym meczu eliminacji LM [Ligi Mistrzów – M.P.] nasz bramkarz zachował czyste konto, a Liverpool pokonał GAK Graz 2:0 (NKJP2 12.08.2004);

Amos [bramkarz – M.P.] zdążył zaliczyć siedem występów w pierwszym zespole. W Premier League zanotował jeden występ, w 2012 roku zagrał przeciwko Stoke City, gdzie zaliczył czyste konto (MU 16.03.2015).

Użycie wyrażenia *czyste konto* ilustrują cytaty:

Lama [bramkarz – M.P.] od początku sezonu, czyli przez 540 minut, nie puścił bramki. Czyste konto zawdzięcza również doskonałej obronie. W spotkaniu z Monaco błyszczał zwłaszcza Alain Roche, który powstrzymał Sonny Andersona (GW 9.09.1996);

Jednak w ostatnim kwadransie rywale strzelili dwa gole i wywieźli pod Wawel komplet punktów. Czwarta kolejka to wyjazd na Łazienkowską i znów czyste konto. Wreszcie w meczu z Górnikiem Łęczna jeden stracony gol. Ligowy bilans z Mynarem w składzie? (GP 28.12.2005);

Derby Zagłębia Ruhry dla Borussi, 10 czyste konto Fabiańskiego (GPWL 1.03.2015).

Zwroty *być dobrze ustawionym / dobrze się ustawić*

Frazeolodzy definiują zwrot *być dobrze ustawionym* następująco: ‘zapewnić sobie (w życiu, w pracy) dobre warunki materialne, wysoką pozycję’ (WSF), ‘urządzać się w życiu, uzyskiwać dobrą pozycję, posadę, sytuację finansową, społeczną’ (WSFJP)’. Wariant *dobrze się ustawić* definiuje się jako ‘mieć się dobrze, żyć w dobrobycie, zajmować dobrą pozycję, osiągnąć stabilizację’ (WSFF). W wypadku jednostki funkcjonującej w środowisku piłkarskim mamy do czynienia z defrazeologizacją (*być dobrze ustawionym* i *dobrze się ustawić* odznaczają się tożsamą wartością semantyczną). Uzasadnione może się wydawać zakwalifikowanie tych zwrotów do grupy homonimów

frazeologicznych, jednak w tym szkicu skłaniam się ku potraktowaniu tych zwrotów jako jednostek zdefrazeologizowanych. Odżywa tutaj dosłowne znaczenie idiomu, które objaśnia się następująco: ‘znajdować się w takim miejscu na boisku podczas rozgrywania meczu, w którym piłkarz (piłkarze) może (moga) przechwycić, obronić piłkę zagrana przez przeciwnika lub stworzyć dogodną sytuację do zdobycia punktu (bramki)’. W piłkarskiej polszczyźnie funkcjonują również zwroty *być źle ustawionym* i *źle się ustawić*.

Od zdefrazeologizowanego *dobrze się ustawić* (niebędącego zwrotem idiomatycznym) utworzono połączenie wyrazowe *dobre ustawienie* ‘znajdowanie się w takim miejscu na boisku podczas rozgrywania meczu, w którym piłkarz (piłkarze) może (moga) przechwycić piłkę zagrana przez przeciwnika lub stworzyć dogodną sytuację do zdobycia bramki’. Przy użyciu rzeczownikowego formantu służącego do tworzenia nazw czynności *-enie* powstała jednostka określająca pozycje zajmowane przez zawodników. W języku piłkarzy używa się również konstrukcji *źle ustawienie* utworzonej od *źle się ustawić*.

Ponadto obserwuje się adiektywizację zaadaptowanych przez socjolekt piłkarski zwrotów *dobrze się ustawić* / *źle się ustawić* (nie są to zwroty idiomatyczne, dlatego tylko wzoruję się na frazeologicznej derywacji syntaktycznej¹⁹). Adiektywizacja polega na wymianie komponentu werbalnego na imiesłów przymiotnikowy bierny zakończony na *-ny*. W ten sposób powstało wyrażenie *dobrze ustawiony* ‘zawodnik znajdujący się w takim miejscu na boisku podczas rozgrywania meczu, w którym może przechwycić, obronić piłkę zagrana przez przeciwnika lub stworzyć dogodną sytuację do zdobycia bramki’.

Użycie zdefrazeologizowanych *być dobrze ustawionym* i *dobrze się ustawić* ilustrują cytaty:

Mocny strzał Lallany, ale broni Fabiański! Polak był dobrze ustawiony, piłka zmierzała w środek bramki (PSO 16.03.2015);

To się nazywa mocne otwarcie! Piłkarze Dynamo Houston nawet jeszcze nie zdążyli się dobrze ustawić na boisku, gdy Tim Cahill z New York Red Bull wpakował im piłkę do siatki! (PRZE 10.04.2014).

¹⁹ Odsyłam do publikacji Lewickiego: A.M. Lewicki, *op.cit.*, s. 214–231; S. Bąba, *Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 3. Uwagi o adiektywizacji polskich zwrotów idiomatycznych z czasownikiem tranzytywnym*, w: *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, red. S. Bąba, P. Fliciński, Poznań 2006, s. 11–21.

Użycie połączeń wyrazowych *dobre ustawienie* i *dobrze ustawiony* ilustrują cytaty:

Gospodarze utrzymywali się przy piłce, bo Juve ją oddawało. Włosi wiedzieli, że dobre ustawienie, koncentracja i brak głupich błędów, to właściwa droga do sukcesu (WE 18.03.2015);

W dzisiejszych czasach bramkarze muszą grać na takim samym poziomie w defensywie jak i ofensywie. Tak naprawdę dobre ustawienie się jest tak samo ważne jak pewny chwyt (L 1.02.2015);

Jodłowiec przejął piłkę, podał do dobrze ustawionego Saganowskiego (LW 21.09.2014);

Widowiskowa szarża Hajrapetjana, który popisał się umiejętnościami dryblerskimi, mijając rywali. Ormianina zatrzymał dopiero dobrze ustawiony Celeban. Po chwili niecelnie z dystansu uderzał Deleu (SF 22.04.2012).

Wyrażenie *złoty strzał*

Jolanta Ignatowicz-Skowrońska wykazała, że znaczenie wyrażenia *złoty strzał* nie ogranicza się jedynie do tego, które odnotowują słowniki: ‘śmiertelna dawka narkotyku’ (WSF), ‘dawka narkotyków powodująca śmierć’ (WSFF), ‘wstrzyknięcie dożylnie śmiertelnej dawki narkotyku’²⁰. W polszczyźnie wyrażenie to zyskało nową wartość semantyczną, u podstaw której tkwi sem ‘trafność’ (z wyjątkiem połączenia wyrazowego stosowanego w socjolekcie środowiska żołnierskiego, w którym *złoty strzał* oznacza rytuał polegający na silnym uderzeniu głową w tacę przez poborowego tuż przed złożeniem przysięgi wojskowej). Dlatego też dla nazwania trafnej decyzji inwestycyjnej, świadomych lub przypadkowych wyborów przynoszących sukces, podjęcia czynności gwarantujących wymierne korzyści używa się idiomu *złoty strzał*. O ile w języku ogólnym wyrażenie to funkcjonuje właśnie jako związek idiomatyczny, o tyle w polszczyźnie opisującej realia piłkarskie sens zawiera się w zakresie semantycznym członu dominującego znaczeniowo *strzał* – mamy więc do czynienia z frazemem, który na gruncie piłkarskim definiuje się jako ‘zdobycie

²⁰ Zob. J. Ignatowicz-Skowrońska, „Złoty strzał” w tekstach współczesnej polszczyzny, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań 2016, s. 171-184.

gola gwarantującego zwycięstwo w meczu'. Wariantami omawianego wyrażenia są *złota bramka* oraz *złote trafienie*.

Należy zaznaczyć, iż przydawka *złoty* to inherentny składnik wielu piłkarskich wyrażen: *złoty gol* 'pierwszy punkt (gol) zdobyty w dogrywce przez jedną z drużyn, który gwarantował jej zwycięstwo i kończył mecz' (przepis ten został po raz ostatni zastosowany na mistrzostwach świata w piłce nożnej w 2002 roku), *Złota Piłka* 'nagroda przyznawana przez FIFA dla najlepszego piłkarza minionego roku', *Złoty But* 'nagroda przyznawana przez „European Sports Magazines” dla zawodnika, który zdobył najwięcej bramek (goli) w minionym sezonie spośród wszystkich zawodników występujących w najwyższych klasach rozgrywkowych zrzeszonych w UEFA', *Złote Rękawice* 'nagroda dla najlepszego bramkarza podczas turniejów międzynarodowych, rozgrywek ligowych', *złota drużyna* 'drużyna, które zdobyła pierwsze miejsce w jednym z najważniejszych turniejów międzynarodowych'.

Piłkarski *złoty strzał*, choć w zdaniu najczęściej pełni funkcję podmiotu, stanowi jednostkę z lewo- i prawostronnie otwartą pozycją dla czasowników, których nie da się zakwalifikować do klasy otwartej. Klasę zamkniętą, a więc elementy werbalne, które można wyliczyć, tworzą czasowniki *popisać się*, *oddać* i *dać*.

Użycie wyrażenia *złoty strzał* ilustrują cytaty:

MŚ 2010. Hiszpania mistrzem świata pierwszy raz w historii! Złoty strzał Iniesty! (SPL 11.07.2010);

W pierwszym spotkaniu półfinałowym Busko-Zdrój bez większych kłopotów pokonało Mielec 2-0. Znacznie bardziej dramatyczny przebieg miał drugi półfinał, w którym zmierzyły się ekipy Nowego Sącza i Przemysła. W regulaminowym czasie gry mecz zakończył się remisem 1-1. O wszystkim rozstrzygały więc rzuty karne. Skuteczniej wykonywali je gospodarze, pokonując rywali 4-3, przy czym „złoty” strzał oddał Paweł Gnutek (DZP 9.01.2006).

Podsumowanie

Wnioski wynikające z zaprezentowanej w niniejszym artykule analizy jednostek wielowyrazowych pozwalają na postawienie tezy, że adaptacja przez socjolekt środowiska piłkarskiego jednostek

frazeologicznych funkcjonujących w polszczyźnie ogólnej jest zjawiskiem istotnym z pragmatycznego punktu widzenia. Środowisko piłkarskie nie wytworzyło dotychczas niezależnego, zupełnie odrębnego języka (i najprawdopodobniej nie wytworzy), dlatego zapożyczenia, którym najczęściej towarzyszy neosemantyzacja frazeologiczna, pozwalają na skrótowe, a więc tak ważne dla każdego uzawodowionego socjolektu, artykułowanie ostrzeżeń (*mieć plecy*), sądów i faktów (*mieć lepkie ręce*), faktów, wydarzeń i osiągnięć (*mieć czyste konto*, *złoty strzał*), ocen boiskowych zachowań (*być dobrze ustawionym* / *dobrze się ustawić*). Tego typu adaptacja nie narusza więc kryteriów wystarczalności i ekonomiczności języka. Na uwagę zasługuje fakt, że z pięciu zinterpretowanych przeze mnie jednostek cztery ulegają przeobrażeniom struktury formalnej: *mieć lepkie ręce* ulega nominalizacji zwrotu; w wyniku derywacji frazeologicznej od zwrotu *zachować* / *zaliczyć czyste konto* utworzono jednostkę *czyste konto*; zdefrazeologizowane *być dobrze ustawionym* i *dobrze się ustawić* podlegają i adiektywizacji, i nominalizacji (nie są to procesy związane z derywacją frazeologiczną); komponent *strzał* w wyrażeniu *złoty strzał* podlega wymianie na wyrazy *bramka* i *trafienie*. Kierunek derywacji (od zwrotu do wyrażenia) potwierdza, iż cechą socjolektu piłkarzy jest skrótowość, która stanowi jeden z wyznaczników uzawodowienia języka grupowego. Stanisław Bąba zauważył, iż frazeologiczna derywacja transpozycyjna to rzadki proces – w profesjolekcie piłkarzy derywatem transpozycyjnym jest wyrażenie *czyste konto*. Uwagę przykuwa również problem homonimii m.in. ze względu na to, iż we współczesnym zasobie frazeologicznym homonimów jest niewiele. Wśród 17 wynotowanych jednostek zarejestrowałem dwa homonimy: *mieć plecy* oraz *mieć lepkie ręce*.

Z pozostałych 12 niezinterpretowanych związków frazeologicznych najciekawszymi z perspektywy poznawczej wydają się *wyjściowy garnitur* (kontaminacja wyrażen *wyjściowa jedenastka* oraz *pierwszy garnitur*), *bark w bark* ‘walczyć o coś z przeciwnikiem’, (*coś*) *wysokiego ryzyka*. Są to jednostki, które – podobnie jak derywat mutacyjny *obrona Częstochowy* ‘rozpaczliwa obrona korzystnego wyniku’ – wymagają odrębnej oraz wnikliwej analizy.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte oraz artykuły naukowe

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i inni, Warszawa 2004.
- Bąba S., *Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza” 2003, t. 10 (30), 2003, s. 7–23.
- Bąba S., *Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 3. Uwagi o adiektywizacji polskich zwrotów idiomatycznych z czasownikiem tranzytywnym*, w: *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, red. S. Bąba, P. Fliciński, Poznań 2006, s. 11–21.
- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.
- Dziamaska-Lenart G., *Frazeologizm jako podstawa tworzenia nowych jednostek leksykalnych*, w: *Słowo. Tekst. Czas*, red. M. Aleksiejnka, M. Kuczyńska, Szczecin 2004, s. 205–212.
- Fliciński P., *Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań 2010, s. 23–24.
- Fliciński P., *Wybrane frazeologizmy „sportowe” w normie użytkowej współczesnej polszczyzny*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2006, t. 13 (33), s. 31–49.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Poznań 2001.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2003.
- Ignatowicz-Skowrońska J., *„Złoty strzał” w tekstach współczesnej polszczyzny*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, red. G. Dziamaska-Lenart, J. Liberek, Poznań 2016, s. 171–184.
- Kosek I., *Wariantywność zwrotów frazeologicznych a granice jednostki leksykalnej*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*, red. P. Fliciński, Poznań 2011, s. 9–22.
- Lewicki A.M., *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2012.
- Pajdzińska A., *Studia frazeologiczne*, Łask 2006.

Walczak B., *Przegląd kryteriów poprawności językowej*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 9–10, s. 1–16.

Słowniki

SFWP – S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001.

WSF – P. Fliciński, *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań 2012.

WSFF – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005.

WSFJP – P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.

Materiały dostępne w Internecie²¹

LKS – <http://lksfans.pl/trzeciak-upolowal-pogon/>.

JV – <http://www.juvepoland.com/forum/viewtopic.php?p=685884>.

ON – <http://tnijurl.com/69db3ad692c1/>

NKJP1 – <http://ulinks.net/5bccd>.

GP – <http://urwij.pl/14b99>.

GPWL – <http://skroc.pl/79047>.

NKJP2 – <http://latwy.pl/cc888>.

MU – <http://tnijurl.com/munited/>.

PSO – <http://tnijurl.com/pso/>.

PRZE – <http://tnijurl.com/przeglad/>.

L – <http://tnijurl.com/laczynaspilka/>.

WE – <http://tnijurl.com/weszlo/>.

LW – <http://tnijurl.com/legiawarszawa/>.

SF – <http://tnijurl.com/sportowefakty/>.

SPL – <http://tnijurl.com/spl/>.

DZP – <http://tnijurl.com/dzp/>.

²¹ Niektóre adresy internetowe zostały skrócone dzięki pomocy serwisów oferujących takie usługi. Skrócone linki odsyłają do stron źródłowych. Zabieg ten został wykonany po to, aby ułatwić Czytelnikowi dotarcie do źródeł. Skróty zostały objaśnione według kolejności pojawiania się w cytatach.
Data dostępu do wszystkich stron: 8.05.2016.

The semantic changes of idioms adapted by the sociolect of football community

SUMMARY

The goal of this article is to examine the processes of semantic changes of idioms which were adapted by the sociolect of football community. The analyzed examples were registered using overt and covert observation (a method used in social sciences) as well as excerpts taken from internet forums and websites. The commentary was written according to the model designed by Stanisław Bąba and his successors from the so called Poznan school of phraseology.

Key words: sociolect of football community, overt and covert observation, phraseology, Poznan school of phraseology.

O Autorze:

Mateusz Podlecki - student pierwszego roku studiów magisterskich poznańskiej polonistyki. Absolwent Instytutu Socjologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Uczestnik polsko-amerykańskiej wymiany kulturowej.
E-mail: mateuszpodlecki@gmail.com